

XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyaset Eleştirisi: Birgivî ve “Zühru’l-Mülûk” Adlı Eserinin Tercümesi

Doç. Dr. Huriye MARTI*

Yrd. Doç. Dr. Ahmed ÜRKMEZ**

Atıf / ©- Martı, H-Ürkmez, A. (2015). XVI. Asır Osmanlısında Bir Âlimin Kaleminden Siyaset Eleştirisi: Birgivî ve “Zühru’l-Mülûk” Adlı Eserinin Tercümesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 1-28.

Öz- *Birgivî Mehmed Efendi, ilim ve kültür hayatımızda müderrisliği, vaizliği, müellifliği ve mütefekkirliği ile derin izler bırakmış bir isimdir. Gerek kassam-ı askeri olarak görev yaptığı yıllarda, gerekse II. Selim’in hocası Ataullah Efendi ile dostluğunun ilerlediği dönemde idari kadroları yakından tanıma fırsatı bulunan bu Osmanlı âlimi, siyasete yönelik düşünce, telkin ve eleştirilerine bigâne kalınamayacak bir şahsiyettir. Zira Birgivî, ‘iyiliği emredip kötülükten sakındırma’ prensibi etrafında şekillenen hayatı boyunca, her alanda olduğu gibi idarecilik hakkında da tavizsin bir dille konuşmaktan ve yazmaktan geri durmamıştır. Bu makale onun siyasete dair görüşlerini, siyasilere yönelik eleştiri ve tavsiyelerini, bu bağlamda da konu hakkında kaleme aldığı Zühru’l-Mülûk isimli risalesini incelemektedir.*

Anahtar sözcükler- *Osmanlı, Birgivî, siyaset, idare, Zühru’l-Mülûk*

§§§

Makalenin gelişi: 17.06.2015; Yayına kabul tarihi: 09.12.2015

* NEÜ, İlahiyat Fakültesi, Hadis Bilim Dalı öğretim üyesi, huriyemarti@gmail.com

** Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Bilim Dalı öğretim üyesi, e-posta: ahurkmez@hotmail.com

Giriş

Ahlâk ve fikhın siyasetle, dolayısıyla halkın yönetimiyle ve kamuo-
luşumuyla olan içsel bağlantısı, Osmanlı idaresinin asırlar boyunca bu
alanlarda eser veren ulema ile sıkı bir ilişki geliştirmesine sebep olmuştur.
Osmanlı'da ihtişamın çözülmeye yüz tuttuğu dönemde müderris olarak
görev yapan Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573) de Ehl-i Sünnet üst
başlığı altında Hanefî-Mâtürîdî bir yapılanmayı besleyen bu ilim adamlarından birisidir.¹ Gerek *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* gibi bir ahlâk klasiğinin müellifi olmasıyla, gerekse fikir dünyasının meşruiyet zemini olarak Hanefî mezhebini seçmesiyle Birgivî Mehmed Efendi, siyasî kadroların, düşünce, telkin ve eleştirilerine bigâne kalamayacakları bir şahsiyettir. Doğruyu söylemek gerekirse, Birgivî'nin 'iyiliği emredip kötülükten sakındırma' prensibi etrafında şekillenen ilmî ve sosyal hayatını uzaktan izlemek; ısrarlı ve ilkeli, mütevazı ve tavizsiz bir üslupla dillendirdiği eleştirilerini duymazdan gelmek pek de mümkün görünmemektedir.

Anlaşıldığı üzere, Mehmed Efendi, hayata eleştirel bakan ve doğruyu seslendirmekten çekinmeyen tavrı ile tanınan bir âlimdir.² Onun bu tavrının salt dinî endişelerden mi kaynaklandığı, yoksa ilmî/entelektüel bir çabanın sonucu mu olduğu ve hatta sultandan başlamak üzere idarî ve

¹ Birgivî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-Manzûm fî Zikri Efâdili'r-Rûm*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., no: 4597, vr. 82a; Cenâbî Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir*, Nuruosmaniye Ktp., no: 3100, vr. II/425a; Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 179; Peçevî, İbrahim, *Târîh-i Peçevî*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, I/467; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, II/1284; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1971, IV/121; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972, I/284; Arslan, A. Turan, *İmam Birgivî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992; Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *DİA*, VI/191-194; Martı, Huriye, *Birgivî Mehmed Efendi (Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği)*, TDV Yay., Ankara 2008; Yüksel, Emrullah, *Mehmet Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, TDV Yay., Ankara 2011.

² "Din konusunda tavizsiz, şeriata sınıksız bağlı, devamlı doğruyu söyleyen, Allah yolunda kimsenin kınamasından çekinmeyen, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerde bulunurken muhatabı sultan bile olsa şedîd davranan, kalbi kavî, lisanı güçlü bir kimse idi." (Cenâbî, *el-Aylemü'z-Zâhir*, II/425a); "Her mekânda hakkı dile getirir, şeriat-ı şerîfeye aykırı davranana kim olursa olsun karşı çıkar, mertebesinin yüksekliği ve mevkiinin yüceliği sebebiyle kimseden korkmazdı." (Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-Manzûm*, vr. 82b); "A'lem ve hadîd idi." (Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV/121); "Fikrini bi-pervâ beyan etmekten çekinmez ve bu bâbda biraz ziyade ileriye gidip fevkalâde bir taassup iltizam eder idi." (Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, II/1284)

hukukî kadrolara yönelik eleştirileri dikkate alındığında, siyasî bir yönünün olup olmadığı sorgulanabilir. Ancak bu noktada dikkatten kaçırılmaması gereken husus, Birgivî ile neredeyse özdeşleşen eleştirilerin belirli bir zümreyi hedef almadığı; mahalle camiinin hatibinden³ kasabanın subaşısına,⁴ Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye,⁵ sûfilerden vezirlere, imamlardan müezzinlere, hâkimlerden müderislerle, seçkinlerden halka uzanan geniş bir yelpaze oluşturduğudur.⁶ Zira Birgivî'ye göre, şahit olduğu aksaklıkları uyarmak her Müslüman'a farzdır⁷ ve utanıp çekinerek emir bi'l-ma'rûf ilkesini yerine getirmemek acizlik anlamına gelmektedir.⁸ Kendisini daima irşat ile yükümlü gören yapısının bazen rahatsızlık oluşturduğundan şikâyetçi olsa da,⁹ Birgivî'nin siyasete bakışının ve siyasîlerle diyalogunun da "uyarı" merkezli geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Birgivî'nin siyaset konusunda yazdıklarını bir araya getirmek, onu farklı bir açıdan yeniden okumakla sınırlı değildir. Belki daha çok, Kânûnî dönemi İstanbul'unda tamamladığı başarılı bir tahsil hayatının ardından idarî kadrolarda yükselmek yerine Birgi gibi bir Anadolu kasabasında

³ "Hatibimize ne hutbe okumağı öğredebildik teğannîden ve lahnden kesdiremedik ve ne ef'âlin muntazam idebildik." Birgivî, *Mektûb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., no: 1269, vr. 230b.

⁴ "Bu fakîr bir çâvuş çağırub 'Paşa'ya var. Bazı kelâmımız var. Ânlara söylemek isteriz izin verilerse varalum' deyû gönderdim. 'No'la gelsün' dimişler. Varub bu fesâdları beyân itdik." Birgivî, *Mektûb*, vr. 231a.

⁵ "Bu (es-Seyfû's-Sârim), vasiyetsiz veya belli bir ölüme bağlı olmaksızın para vakfında bulunmanın geçersizliğini ispatlamak üzere yazılan bir risaledir. Zira bu tür vakfın geçerli olduğu konusunda zamanımızın müftüsü Ebussuûd, bir risale yazmış ve pek çok hataya düşmüştür... Bildiğini gizleyenin başına gelen ceza ve lânetten korktuğum için, kalemler ve dille bu kötülüğe engel olma görevi bana düşüyor." (Birgivî, *es-Seyfû's-Sârim*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba Böl., no: 449, vr. 120b-121a)

⁶ Birgivî'nin hukukî, sosyal ve dinî yapıya yönelik eleştirileri ve çözüm önerileri hakkında bkz. Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 129 vd.

⁷ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 24.

⁸ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 64.

⁹ "Bid'at ve fisk ehli, Allah Teâlâ'nın ve Rasûlünün hidayet dolu yolunu izleyeni hakir görmekte, bu kişi onların arasında garip kalmaktadır. Günümüzde de müşahede ettiğimiz üzere, bu yolu canlı tutmak ve buna uygun davranmak istemesinden dolayı hiç kimse ondan hoşlanmamakta, hepsi ona eziyet etmekte ve düşmanca tavir almaktadır. Bu durumun sebebi, bahsettiğimiz kimsenin tuttuğu yolun, onların yoluna aykırı olması, gayesinin onların gayesi ile çatışması ve onların yapageldiklerini tasvip etmemesidir." (Birgivî, *Risâle fî'z-Zikri'l-Cehrî*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., no: 771, vr. 29a).

dâruhadîs şeyhi olarak görev yapmayı tercih eden bir Osmanlı âliminin endişelerini ya da hedeflerini açığa çıkarmakla alâkalı bir çabadır. Zira siyaset hakkında konuşurken, sadece 'idareci olmak'la ilgili nasları ve âlimlere ait kanaatleri nakletmekle yetinmeyen Mehmed Efendi, hem dile getirdiği şahsî görüşleriyle, hem de söz konusu nakilleri yerleştiği bağlam ile kendisine ve dönemine ait ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle onun hayat hikâyesinde siyasetin ve siyasîlerin durduğu yere kısaca göz atılacak, ardından bu konuda kaleme aldıkları irdelenecek, son olarak da âdil sultana övgüleri ve zalim sultana yergileri içeren Zuhru'l-Mülûk isimli risalesi değerlendirilecektir.

I- Birgivi'nin Hayatında Devlet Hizmeti

Birgivi Mehmed Efendi, tahsil döneminin son basamağında Kızıl Molla yahut da Kızıl Abdurrahman Efendi lâkaplarıyla tanınan Abdurrahman bin Seydî Ali Efendi'nin (ö. 983/1575) talebesi olmuştur.¹⁰ Onun Abdurrahman Efendi'den icazet alarak mülâzım (stajyer)¹¹ olması ve ihtisasını onun yanında tamamlaması,¹² ilmiye sınıfı içinde ve idarî kadrolar karşısında prestij sahibi bir hocanın desteği ile müderrislik hayatına başlaması anlamına gelmektedir.

Birgivi, mülâzemet sonrası İstanbul'daki bazı medreselerde müderrislik yapmış,¹³ kısa süre sonra ise, hocası Abdurrahman Efendi'nin yönlendirmesiyle hayatının ilk ve son memuriyetine başlayarak, Edirne'de kassâm-ı askerî¹⁴ olarak görev almıştır.¹⁵ Hocasının Rumeli Kazaskerliği

¹⁰ Bu tanınmış şahsiyet Amasyalı olup, büyük şehirlerde müderrislik yaptıktan sonra Halep, Bursa, Edirne, Kahire ve Mekke'de kadılık görevinde bulunmuş (Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 230-231; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III/312) ve nihayet iki defa Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. (Meşrebzâde Mehmed Şem'i, *İlâveli Es-mâru't-Tevârih*, İstanbul 1295, s. 166.)

¹¹ Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, II/611-612.

¹² Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-Manzûm*, 82a; Cenâbî, *el-Aylemü'z-Zâhir*, II/425a; Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 179; Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, I/467; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/284; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Karesi Meşâhîri*, Karesi 1342, I/8-9.

¹³ Bkz. Cenâbî, *el-Aylemü'z-Zâhir*, II/425a; Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 179; Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, II/1284; Atsız, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., MEB Basımevi, İstanbul 1966, s. 1; Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhîri*, I/9.

¹⁴ *Kassâm-ı askerî*, Yeniçeri Ocağı mensuplarından birisinin vefat etmesiyle, ardında bıraktığı malların resmî işlemler sayesinde şeriata uygun biçimde varislerine pay-

vazifesini birinci defa yürüttüğü 958-964/1551-1557 tarihleri arasında dört yıl boyunca kassâm olan Birgivî Mehmed Efendi için ilimle geçen nice yıldan sonra, bu resmî görevin farklı bir tecrübe olduğu söylenebilir. Zira kassâmlık, hem idarî hem de askerî kadrolar ile dirsek temasını gerektirmekte, dolayısıyla devlet kademelerinde sistemin nasıl işlediği konusunda bilgi sahibi olma fırsatı tanımaktadır.

Hataya müsamaha göstermeyen sert mizacı Mehmed Efendi'nin bu görevi daha fazla yürütmesine engel olmuş olmalı ki, kassâm-ı askerîlikten ayrılmış, bir daha devlet memurluğunda bulunmamış hatta evlâtlarına resmî görev almaktan kaçınmalarını vasiyet etmiştir: “*Ve ehlime ve evlâdıma vasiyyetim oldur ki, dânişmend olub medreseye varmayalar, kazasker kapusına mülâzemet itmeyeler ve kadı ve bey kapusına ihtiyârlarıyla varmayalar. Allah Teâlâ'ya tevekkül idüb, ilm-i nâfi' tahsiline ve neşrine ve takvâya meşgul olub helâlden sevk olunandan kaçmayalar. Kimseden mal ve cihet ve mansıb talep etmeyeler.*”¹⁶

Aslında tahsil hayatı sırasında kendisinin de dânişmendlik ve mülâzımlık yaptığı dikkate alınırsa, Birgivî'nin bu cümleleri, hayatın olumsuzluklarına karşı evlâtlarını muhafaza etmeye çalışarak onları haysiyetli ve dindar ilim adamları olmaya yönlendiren bir babanın uyarıları sadedinde okunabilir. Daha sonra İstanbul'a gelen Birgivî, bir aile geleneği olması hasebiyle¹⁷ Bayrâmiye yoluna intisap ederek Şeyh Abdullah Karamânî'ye (ö. 972/1564) mürid olmuştur.¹⁸ Bu noktada muasırı Ali b. Bâlî'nin (ö. 992/1584), onun, zühd ve salâh arzusunun ağır basması sonucu şüphelerin verdiği daralmışlıktan seyr u sülûkün rahatlığına yöneldiğini belirtmesi¹⁹ dikkat çekicidir.

laştırılması ile meşgul olan heyetteki şer'î memura verilen isimdir. Kazasker tarafından görevlendirilen bu memurun yaptığı işleme *kısmet-i askeriyye* denilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1984, s. 121-125; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II/210)

¹⁵ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 180.

¹⁶ Birgivî, *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)*, Konya Yusuf Ağa Ktp., no: 33, vr. 31b.

¹⁷ Bkz. Lekesiz, *Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, s. 28-29; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 28-30.

¹⁸ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 180; Muallim Nâci, *Esâmî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1308, s. 83; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, II/1284; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV/121; Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, I/9.

¹⁹ Ali b. Bâlî, *el-İkdu'l-Manzûm*, vr. 82a.

Memuriyet esnasında ne yaşadı bilinmez ama, sanki Mehmed Efendi bu tecrübeyi hayatından tamamen silmek ister ve kassâmlıktan kazandığı dört bin dirhemi sahiplerine iade etmek üzere Edirne'ye geri döner. Câmî-i Atfık'te oturup kendisinden kısmet ücreti aldığı her kim varsa gelmesini isteyerek etrafa nidalar ettirir ve gelenlere defter mucibince paralarını iade ederek helâlleşir. Gelmeyenlerin hakkını ise şehrin fakirlerine dağıtır.²⁰ Elbette devlet hizmeti sonucu elde ettiği meşru kazancı bu şekilde geri dağıtmasının, bir sufinin dünyalıktan arınma isteğini sembolize ettiği düşünülebilir. Ancak kanaatimizce bu tavrın altında Mehmed Efendi'nin, sistemin işleyişi hakkındaki endişeleri ve güvensizliği okunmaktadır. Nitekim tedris ve telif hayatına dönüp kalemi eline aldığı anda rahatsızlığını yüksek sesle dile getirecek ve üst düzey yetkililer de dâhil olmak üzere gereken mercileri uyacaktır.

Birgivî Mehmed Efendi, İstanbul'a dönüşünden ve tasavvufa intisabından sonra *bi'l-küllüyye derslerden ferâğına rızâ virmeyüb ifâde-i fûnûn-ı nâfia ile iştiğâlini emreden şeyhi Abdullah Karamânî'nin bizzat yönlendirmesi ile yeniden ilim hayatına atılmıştır.*²¹ Sultan II. Selim'in hocası Atâullah Efendi (ö. 979/1571)²² ile olan dostluğunun ilerlemesi, Birgivî'nin hayatında bir başka dönüm noktasını teşkil etmektedir. Atâullah Efendi, memleketi olan Birgi'de yaptırdığı yeni medresenin başına geçmesini Mehmed Efendi'den rica etmiş,²³ bu teklifi kabul eden Mehmed Efendi yevmî 60 akçe ile tayin olunduğu²⁴ Birgi dâru'l-hadîsinde ömrünün sonuna

²⁰ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 180; Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 16; Cenâbî, *el-Aylemü'z-Zâhir*, II/425a; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ahak*, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 104; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/284; Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhîri*, I/9.

²¹ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 180, Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV/121; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/284-285.

²² Birgi'de doğan Atâullah Ahmed Efendi, başarılı bir tahsil hayatından sonra Birgi ve İstanbul da dâhil olmak üzere farklı şehirlerde müderrislik yapmış, Manisa'da Şehzade Selim'in hocalığına tayin edilmiş, şehzadenin sultan olması ile de nüfuzu artarak şöhret kazanmıştır. (Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 149-151.)

²³ Ali b. Bâlî, *el-Ikdü'l-Manzûm*, 82a-82b; Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 180; Peçevî, İbrahim, *Târîh-i Peçevî*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, I/467; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV/121; Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhîri*, I/9.

²⁴ Baltacı, Cahit, *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilât, Tarih)*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 584. Semâniye medreselerinde bile müderrislere yevmî 50 akçe ödenip, ancak Süleymâniye müderrisleri 60 akçe alabilirken, Birgivî Mehmed Efendi'ye tahsis olunan bu yüksek maaşın, Atâullah Efendi'nin kendisini ne kadar takdir ettiğinin açık bir ifadesi olduğu belirtilmektedir. (Bkz. Lekesiz, *Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, s. 47)

kadar ilim ve irşat ile meşgul olmuş, hatta bu nedenle de aslen Balıkesirli olmasına rağmen Birgili/Birgivi diye anılmıştır.

II- Birgivi'nin Siyasete ve Siyasilere Dair Düşünceleri

Osmanlı ilim geleneğinde medrese tahsilinin ardından en alt dereceli kadılıklardan başlamak üzere idarî bir mevkie geçmek, çoğunluğun tercih ettiği bir âdettir.²⁵ Gerek hocası Abdurrahman Efendi'nin, gerekse dostu hâce-i sultânî Atâullah Efendi'nin desteği ile ilmî ve idarî kadrolarda yükselmesi zor görünmeyen Birgivi'nin,²⁶ tercihini bu yönde kullanmayarak, asude bir Anadolu kasabasında hayatının en verimli çağlarını geçirmesi, onun siyasetle arasına koyduğu mesafeyi gösterir niteliktedir. Aslında onun kanaatine göre böyle bir mesafe zaten ilim adamı olmanın gereğidir: *"Âlim, idarecilerle sıkı fıkı olmaktan sakınan, onların dünyasından uzak duran, vakıf malı almaktan çekinen, Allah'ın kendi kısmetine takdir ettiği kadarına kanaat gösterip, daha fazlasını istemeyerek mal toplama hevesinde olmayan ve insanların elindeki nimetlere tamah etmeyen kişidir."*²⁷ Mehmed Efendi, bir âlimi idealize ederken, yöneticiden korkmaksızın onun karşısında acı da olsa gerçeği söyleyebilen, kendi menfaatini gözeterek doğruları çarpıtmayan, sultan ile hasmı arasında bile hakka riayet ederek hüküm verip, idareciden yana meyletmeyen bir şahsiyet portresi çizer. Öyle ki, sultan ile halk yahut da zengin ile fakir, âlimin gözünde insanlık onuru bakımından eşit olmalı, zengine zenginliğinden dolayı, makam sahibine de makamından ötürü tevazu göstermeyip, aksine tevazuunu ancak Allah Teâlâ'nın rızası için izhar etmelidir.²⁸

Birgivi'nin hayatına baktığımızda, yazdıkları ile çelişmeyen bir tutum sergilediğini ve en yakınındakilerden başlamak üzere yönetici vasfına sahip kimseleri uyararak doğruya davet ettiğini görürüz. Bu bağlamda karşımıza çıkan ilk isim, Birgi paşasıdır. Paşanın kontrol gücüne sahip olmadığından yakınan Birgivi, Atâullah Efendi'ye yazdığı bir mektubunda,

²⁵ Bu konuda yapılmış araştırmalar ve etkileyici sonuçları için bkz. Unan, Fahri, "Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi", *VII. Osmanlı Sempozyumu*, Söğüt, Eylül 1992, ss. 13-23, s. 20-21.

²⁶ Osmanlı'da padişah hocalarının elinde bulunan imtiyaz ve yetkiler için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmî Teşkilâtı*, s. 145.

²⁷ Birgivi, *Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât*, Beyazıt Ktp., Ali Emîrî, Arabî Böl., no: 786, vr. 69a-69b.

²⁸ Birgivi, *Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât*, vr. 69a-69b.

kutlama yapmak adına kasabada huzursuzluk çıkaran çeteler hakkında paşa ile görüşmesini şöyle anlatır: “Birkaç kâfir Müslüman olmuş, pes donanma ideriz deyû her taraftan âlet-i harb ü lehv ile kimesneler cem’ oldılar. Ma’lûm-ı şerîfdir ki bu makûle nesne âdeten fesâddan hâlî olmaz. Ve dahî celeb tâifesi âlet-i lehv ile bâzârda gezüb kimini döğüb ve kiminün esvâbını gasb idüb çokca fesâd eylediler. Bu fakîr bir çâvuşu çağırub ‘Paşaya var. Bazı kelâmımız var. Ânlara söylemek isteriz izin verirler ise varulum’ deyû gönderdim. ‘N’ola gelsün’ demişler. Varub bu fesâdları beyân itdik. Didiler kim ‘donanma men’ine kâdir değiliz. Ammâ âlet-i lehvi men’ idelim, cüz’idir’ deyüb hemân çâvuşlara ısmarladı. ‘Her kimin elinde âlet-i lehv görürsenüz fadın.’²⁹ Ânlar dahî bir ikisini fadmışlar. Hemân sebab bu olmuş. Paşa sözünü tenfize kâdir değil. Ancak zulüm def’ eylemek şânından değil.”³⁰

Diğer yandan Birgivî, kişisel dostluğunu bir tarafa koyarak, Atâullah Efendi’yi de tutum ve davranışları hakkında ciddi biçimde eleştirir. Meşihatı ve sadrazamlığı ilgilendiren meselelere müdahale etmesi yüzünden rahatsızlığa sebep olan³¹ Atâullah Efendi’ye bir anlamda sınırlarını bilmesi gerektiğini hatırlatan Birgivî şunları söylemektedir: “Ve dahî, sizlerin, kudât ve ümerâ umûruna tasaddî itdüğünüzden bu fakîr hiç fâide anlamaz. Eğer dünyevî ve eğer uhrevî, belki iki cihetten zarar anlarız... İmdi sizden mercüvv olan oldur ki, cümleden el çeküb, kapunuz bekidüb gelenlere; ‘Biz sâhib-i emr değiliz. Beğler, sipâhîler ise anlar için vezîr nasb olunmuşdur. Kudât ve müderrisîn ise, ânlar için kazaskerler vaz’ olunmuşdur. Havâdis istiftâsı için müftî vaz’ olunmuşdur. Bizim bunlardan biri vazîfemiz değildir.’ deyu red idesiz. Pâdişâh hazretine da’vet olundukda; varub düşdüğüne göre, bazı emr-i ma’rûf ve nehy-i münker söylemek üzre kasr idesiz. Kendü nefsiniz islâhına meşgûl olub, bakıyye-i ömrünüzü halvet ve tâatta geçiresiz. Dünyâyâ bir dahî gelmezsiniz ki, tâ o vakit tezevvüd idesiz. Ehlin ve ıyâlin dünyâsı için dîninizi yıkmayasız, ecnebîler kande kaldı! Bu nasihati kabûl iderseniz dîninizi ma’mûr olduğundan mâ’adâ, dünyânız dahî ma’mûr olur. Vezîr dahî muhabbet ider. Zîrâ şirketten kurtulur, istiklâl hâsıl olur.”³²

²⁹ Fadın: Kırın.

³⁰ Birgivî, *Mektûb*, vr. 230b-231a.

³¹ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 1983, III (1)/2; Baysun, Cavid, “Ebüssu’ûd”, *JA*, IV/93.

³² Birgivî, *Mektûb*, vr. 230a.

Birgivî, telif ettiği eserlerde de yönetim mesuliyetini üstlenen kişilere yönelik nasihatlerde bulunmaktadır. Sözelimi Atâullah Efendi'nin ricasıyla kaleme aldığı *Cilâü'l-Kulûb* adlı risalenin üçüncü bölümü, hâce-i sultânîye özel görünse de aslında onun şahsında bütün siyâsileri muhatap alan tavsiyelerden oluşmaktadır. Atâullah Efendi'den öncelikle tevazu ve merhameti elden bırakmamasını isteyen Birgivî, herkesin çoban olduğunu ve raiyetinden mesul bulunduğunu hatırlatarak evlâdını, ezvâcını, köle, cariyeye ve hizmetçilerini düzenli denetleyip, görünüşte iyi hal üzere olmalarına aldanmamasını öğütlemekte, bilhassa rüşvete bulaşma ihtimali yüksek olan kethüdâ ve alım-satım memurlarını dikkatle izlemesini salık vermektedir.

Âmirin, memurlarının ahlâkî durumundan da sorumlu olduğunu belirten Birgivî'nin, köle olsun ücretli işçi olsun güzel yüzlü ve dikkat çekici olan erkekleri sapkınlıklara yol açabileceği için yanında çalıştırmaması, mümkün olduğunca namuslarını korumaları ve gözlerini haramdan sakınmaları için cariyeye ve hâdimlerini evlendirmesi hususunda Atâullah Efendi'yi uyarması dikkat çekicidir.

Diğer yandan idareci, töhmete yol açacak davranışları azaltmalıdır ki, bunların başında yakınları dışındaki kimselerden hediye kabul etmesi gelir. Mehmed Efendi'nin ifadesiyle bu, 'üstü kapalı rüşvet'tir. Laf taşıyanlara kulak asmaması, aşırı sevgi gösterisinde bulunan riyakârlara aldanmaması, kimden gelirse gelsin acı da olsa doğruyu kabul edip uyarıları dikkate alması, gurur ve kibirden uzak durması, tavsiyelerin devamında yer almaktadır.

Sonuçta idareci, bulunduğu makamın yüceliğine aldanmaksızın kendi eksiklerini görmesini bilmeli, Allah'a yalvarıp af, afiyet, rıza, tevfiik ve istikamet dilemeli, Allah'ın nimetlerine kendi kazancı ile değil, O'nun lütfu ile kavuştuğunu kabul edip, bütün işlerini 'gaybı ve görünüp duranı bilen'e havale etmeli, fazlını dileyerek O'na dayanmalıdır.³³

Görüşlerini sadece kaleme almakla yetinmeyerek, hayatının son dönemlerinde bizzat Birgi'den İstanbul'a gelen Birgivî, dönemin dirayetli sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579) ile görüşmüştür.³⁴ Birgivî'nin başeseri *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'nin yazımından haberdar

³³ Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, vr. 24b-26a.

³⁴ Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, I/467; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV/121; Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhîri*, I/10.

olan sadrazam, muhtemelen aynı protokolün insanları olarak Atâullah Efendi vasıtasıyla da Birgivî'ye yabancı değildir. Bu meşhur görüşmede, *mücerred ihyâ-i dîn-i mübîn ve icrâ-i şer'-i Seyyidi'l-mürselîn için* yola çıkan Birgivî Mehmed Efendi, *def'-i mezâlim ve neşr-i merâhim bâbında kelimât eylemiş* ve Atâî'nin (ö. 1045/1635) ifadesine göre, mülâkatın etkili olduğu müşahede edilmiştir.³⁵

İlim ve irfan sahiplerini himayeden geri durmayan Sokullu Mehmet Paşa için, böyle bir ziyaret anlamlıdır. Zira dönemin tarihçisi Ali b. Bâlî, Birgivî'nin memlekette yaşanan sıkıntıların engellenmesi yönünde bilmiş kılıçlardan daha keskin bir dille konuşup, görüşme boyunca eşsiz öğütlerde bulunduğunu söyler. Yine de onun gerçeği beyan eder nitelikteki son cümlesi düşündürücüdür: "*Lâkin hayra çağırana hayat hakkı yoktur ki!*"³⁶

Padişah ile yüz yüze görüştüğüne dair bir bilgimiz yoksa da, Birgivî yazdıkları ile ülkenin en üst düzey yöneticisini de kendisine muhatap olarak seçer. O, padişahın, halkına karşı güzel ahlâka ve vicdana uygun davranma mecburiyetinde olduğunu söylemektedir.³⁷ Öte yandan siyasî istikrarın sarsılmaması ve dini ayakta tutan bir devletin bekası için Müslümanları sultana karşı asi davranmamaları, fitne çıkarmamaları hususunda uyarmaktadır: "...ve pâdişâhlara kılıç çekmek câiz değildir, ne kadar zâlim de olursa duâ itmede fâide vardır."³⁸ Birgivî, sultanın meşru bir isteği karşısında itaatsizlik göstermeyi ve ona karşılık vererek muhalefette bulunmayı dilin âfetleri arasında sayar.³⁹ Ancak onun itaatten anladığı, sorgusuz sualsiz bir teslimiyet ya da idarecinin hatalarına göz yumarak her hâlükârda iyi geçinmeyi hedefleyen bir suskunluk olmasa gerektir. Yöneticinin de herkes gibi, belki herkesten çok ikaz ve yönlendirmeye ihtiyacı olduğu gerçeğini göz önünde bulunduran, ancak isyan ve huzursuzluğa sebebiyet verecek tarzda eleştiriden kaçınan bir ilim adamının itaati, Birgivî ile hayat bulmuş gibidir.

Risalelerinde idarecinin devlet arazilerine yönelik tasarrufları konusunda hassasiyet göstermesi ve ahalinin hakkını gözeterek devlet malı-

³⁵ Atâî, *Hadikatü'l-Hakâik*, s. 180.

³⁶ Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-Manzûm*, vr. 82b-83a.

³⁷ Birgivî, *Risâle fi'l-Arâzi'l-Uşriyye ve'l-Harâciyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., no: 1238, vr. 109a-109b.

³⁸ Birgivî, *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)*, vr. 13b-14a.

³⁹ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 158.

nı şahsına ait işlerde kullanmaması üzerinde de duran Birgivî,⁴⁰ bazı idarecilerin köy ve mezralarda yaptırdıkları cami, medrese, imaret ve benzeri binaların yararına harcanmak üzere vakfı mümkün olmayan arazileri vakfettiklerini, ancak bu vakıfların geçersiz olduğunu dile getirmiştir.⁴¹ İdarecilerin devlet hazinesine dair uygulamaları, onun titizlikle incelediği hususlardan biridir. İşte bu noktada çalışmalarının odağını kısa bir siyaset risalesi oluşturmaktadır.

III- Zühru'l-Mülûk Risalesi ve Tercümesi

Birgivî'nin *Zühru'l-Mülûk* veya *İrşâdü'l-Mülûk* adıyla tanınan Arapça risalesi, "siyasetname" niteliği taşımaktadır. Devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek ve devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılan siyasetnameler, hükümdarın halka ve Hakk'a karşı sorumluluklarını ihtiva eden eserlerdir.⁴² İslam tarihinde kaynağını Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden alan siyasetname türünü hicretin ilk asrından itibaren görmek mümkündür. Siyasetnameleri besleyen diğer kaynaklar arasında Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devri başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasî ve idarî mektuplar, fetva ve icihadlar sıralanabilir.⁴³

Siyasetnamelerin genel özelliği, ahlâk başlığı altında sınıflanabilir olmalarıdır. Bir diğer deyişle, ahlak kitaplarıyla siyasete dair eserleri kesin hatlarla birbirinden ayırt etmek kolay değildir. Birgivî'nin bir Osmanlı ahlâkçısı olmasının, nasîhatü'l-mülûk tarzı bir eser kaleme almasında etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim risalenin girişi "adalet" gibi temel bir ahlâk ilkesiyle başlamaktadır.

Dört varaklık küçük bir çalışma olan risalenin, kataloglarımızda sık rastladığımız bir ismi de *Risâle fî Medhi's-Sultânî'l-Âdil ve Zemmi's-Sultânî'z-Zâlim*'dir. Mehmed Efendi bu risalede siyasîlere yönelik öğütlerini üç bölümde toplamaktadır: Âdil devlet yöneticisinin övülmesi, zalim yöneticinin yerilmesi, zalim yöneticiye nasihatler. Her üç bölümde de öncelikle konuya dair ayet ve hadislerden deliller sunan Birgivî, ardından fıkıh külli-

⁴⁰ Birgivî, *Risâle fî'l-Arâzi'l-Uşriyye ve'l-Harâciyye*, vr. 108b-109b.

⁴¹ Birgivî, *Risâle fî'l-Arâzi'l-Uşriyye ve'l-Harâciyye*, vr. 113a.

⁴² Bkz. Adaloğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetname", *DİA*, XXXVII/304.

⁴³ Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler (I)", *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 5, s. 363.

yatından nakillere yer vermektedir. Hanefî mezhebi ışığında kaleme alınan fetva mecmualarından beslenerek kendi düşüncelerini delillendirmek, bir diğer deyişle, selevin cümleleri ile konuyu karara bağlayarak teliflerinin itibarını ve ilmî seviyesini yükseltmek Birgivi'nin genelde izlediği bir yoldur. Bu siyaset risalesinde de Serahsî'nin (ö. 544/1149) *el-Muhîfi* ve Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si gibi fıkıh eserleri Birgivi'nin kaynaklarını teşkil etmektedir.

Mehmed Efendi'nin siyasete yaklaşımını, siyasîlere yönelik eleştirileri ve nasihatlerini, dönemin idarecileri ile ilişkilerini ele aldığımız başlıkların ardından, *Zühru'l-Mülûk*'ün tercümesine yer vermeyi anlamlı buluyoruz.⁴⁴

Âlim Yöneticiye Övgü, Zalim Yöneticiye Yergi Risalesi

(vr. 139/a)

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a şükürler olsun.

Efendimiz Hz. Muhammed'e ve bütün ailesine salât ve selamlar olsun.

Gelelim konumuza;

Dinlerini güçlendirmek ve dünya işlerini yoluna koymak için Yüce Allah müminlerin başına bir yönetici verme lütfunda bulunduysa, müminlerin de Allah'a isyan dışındaki durumlarda ona itaat etmeleri ve destek bulup başarılı olması için ona dua etmeleri gerekir.

Yüce Allah buyurur ki:

*"Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de."*⁴⁵

Hz. Peygamber (sav) de Buhârî ve Müslim'in (Allah ikisine de rahmet eylesin) rivayet ettiği bir hadisinde şöyle buyurur:

⁴⁴ Risalenin tercüme ve tahriri Yrd. Doç. Dr. Ahmed Ürkmez tarafından yapılmış, tercümede Süleymaniye Kütüphanesi M. Ârif-M. Murad Bölümü no: 174, 139a-143a'da yer alan elyazması nüsha asıl kabul edilmiştir. Yazma nüshalarına sıkça rastlanan risalenin matbu nüshası bulunmamaktadır. (Bkz. Atsız, *Birgili Bibliyografyası*, s. 90)

⁴⁵ Nisâ 4/59.

“Bana itaat eden Allah’a itaat etmiş olur. Bana karşı gelen de Allah’a karşı gelmiş olur. Yöneticiye itaat eden bana itaat etmiş olur. Yöneticiye karşı gelen de bana karşı gelmiş olur.”⁴⁶

Bu risale üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm

Adil Yöneticiye Yönelik Övgüler

Buhârî ve Müslim (Allah ikisine de rahmet eylesin) Hz. Peygamber’den (sav) şu hadisi rivayet ederler:

“Allah, şu yedi grup insanı, kıyamet günü hiçbir gölgenin olmadığı bir ortamda kendi gölgesinde gölgelendirecektir: Adaletli yönetici; Allah’a kulluk şuuruyla yetişen genç; kalbi camilerde kalan adam; birbirini Allah için seven, bu sevgiyle buluşan ve yine bu sevgiyle ayrılan iki kişi; varlıklı bir kadın kendisini harama davet ettiği halde ‘Ben Allah’tan korkarım’ diyen kişi; sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek kadar gizli bir şekilde sadaka veren kişi; (vr. 139/b) yalnız başına iken Allah’ı anan ve gözyaşı döken kimse.”⁴⁷

Tirmizî ise şu hadisi rivayet eder:

“Üç kişinin duası geri çevrilmez: İftar ettiği anda oruçlunun duası, adil yöneticinin duası, mazlumun duası. (Mazlumun duası) bulutların üstüne Yüce Allah’a yükselir, gökyüzünün kapıları ona açılır ve şanı yüce Rab şöyle buyurur: İzzetim adına! Bir süre sonra da olsa sana kesinlikle yardım edeceğim!”⁴⁸

Müslim de şu hadisi rivayet eder:

“Adiller Allah’ın sağ yanında nurdan minberlerin üzerindedirler. Gerçi onun her iki yanı da sağdır. Onlar, yönettiklerine, ailelerine ve sozumlu oldukları kişilere karşı adil davrananlardır.”⁴⁹

⁴⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü’l-İslâmî, İstanbul 1979, “Ahkâm”, 1 (7137); Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim ibnü’l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî, *es-Sahîh*, (Kütüb-i Sitte içinde), thk. Sâlih b. Abdülazîz, Dârü’s-selâm li’n-neşr ve’t-tevzî’, 3. Baskı, Riyâd 2000, “İmâre”, 33 (4749).

⁴⁷ Buhârî, Zekât, 16 (1423); Müslim, Zekât, 91 (2380).

⁴⁸ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1987, “Deavât”, 128 (3598).

⁴⁹ Müslim, İmâre, 18 (4721).

Taberânî de şu hadisi rivayet eder:

*“Adil yöneticinin geçirdiği tek bir gün, altmış yıllık ibadetten daha değerlidir.”*⁵⁰

Tirmizî şu hadisi rivayet eder:

*“Kıyamet günü Yüce Allah’a en sevimli olan ve ona en yakın oturan insan, adil yöneticidir.”*⁵¹

Bezzâr ise, şu hadisi rivayet eder:

*“Devlet yöneticisi, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Allah’ın kullarından zulme uğrayan herkes ona sığınır. Eğer adil davranırsa, kendisi sevap kazanır, halkın da şükretmesi gerekir. Eziyet ettiğinde veya hainlik yaptığında ya da zulmettiğinde ise, kendisi günaha girer, halkın da sabretmesi gerekir. Yöneticiler zulüm yaptıkça gökyüzünün bereketi kesilir.”*⁵²

İkinci Bölüm

Zalim Yöneticiye Yönelik Yergiler

Taberânî’nin rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (sav) şöyle buyurur:

*“Kıyamet günü cehennemliklerin en şiddetli azap göreceği olanı, bir peygamberi öldüren veya bir peygamberin öldürdüğü kişi ile zalim yöneticidir.”*⁵³

İsfahânî’nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

*“Bak Ebû Hüreyre! Bir anlık adalet, gecesi namazla gündüzü oruçla geçirilen altmış yıllık ibadetten hayırlıdır. Bak Ebû Hüreyre! Yargı sırasında bir anlık zulüm, Allah katında altmış yıllık günahattan daha ağır ve daha büyüktür.”*⁵⁴

⁵⁰ Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, 2. Baskı, Beyrut 1986, XI/267 (11932).

⁵¹ Tirmizî, Ahkâm, 4 (1329).

⁵² Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *el-Müsned (el-Bahru’z-Zehhâr)*, I-XV, thk. Âdil b. Sa’d, Medine 2006, XII/17-18 (5383).

⁵³ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, X/216 (10515).

⁵⁴ İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Fazîletü’l-Âdilîn*, thk. Meşhûr b. Hasan Âl Süleyman, Dâru’l-Vatan, Riyad 1418, s. 117.

Taberânî'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

*“Cehennemde bir vadi vardır. (vr. 140/a) Vadinin içinde de ‘Heyhât’ adı verilen bir kuyu vardır. Allah’ın bütün zorba inatçıları bu kuyuya dolduracağı kesindir.”*⁵⁵

Bezzâr'ın rivayetine göre, Aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Her bir aşiret lideri kıyamet günü elleri bağlı bir şekilde getirilir. Ya adaleti onun ellerini çözer ya da yaptığı zulüm onu o halde bırakır.”

Bir başka rivayetin lafzı ise şöyledir: *“Eğer kötülük yapan biriye o zaman elindeki bağlara yenileri eklenir.”*⁵⁶

Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur. Sizin Allah’tan başka dostlarınız yoktur. Sonra size yardım da edilmez.”*⁵⁷

Allah Teâlâ yine şöyle buyurur: *“Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları ancak, gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor. O gün başlarını dikerek koşarlar. Gözleri kendilerine bile dönmez, kalpleri de bomboştur.”*⁵⁸

Buhârî de *“Zulüm, kıyamet günü karanlıklar içinde kalmaktır.”* hadisini rivayet eder.⁵⁹

Üçüncü Bölüm

Zalim Yöneticilere Öğütler

Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur:

*“İlim öğrenmek kadın ve erkek her Müslüman’a farzdır.”*⁶⁰

*Tâtârhâniyye’de*⁶¹ der ki:⁶²

⁵⁵ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, thk. Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415, IV/37 (3548).

⁵⁶ Bezzâr, *Müsned*, X/338-339 (4469).

⁵⁷ Hûd 11/113.

⁵⁸ İbrâhîm 14/42-43.

⁵⁹ Buhârî, *Mezâlim*, 8 (2447).

⁶⁰ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, I-II, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1994. “Sünnet”, 17 (224).

“Ebû Mansûr şöyle der: Bazı uygulamalarında adaletsizce ve zalimce davranan yöneticiye ‘adil’ diyen, kâfir olur.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, İmâm el-Hindî’den şunu nakleder: Zamanımızın hükümdârına adil diyen kâfir olur. Çünkü onun bir zalim olduğu kesinlikle bilinmektedir ve zulme adalet adını veren kâfir olur.

Bazı hocalar ise şöyle demişlerdir: Kâfir olmaz; zira buna farklı bir yorum da yapılabilir. Çünkü kişi (‘adil olmak’ filini ‘dönmek’ anlamında kullanarak) ‘Sultanın başkasından bize döndüğünü veya doğru yoldan döndüğünü söylemek istedim’ de diyebilir.”

Yine *Tâtârhâniyye*’de der ki:

“Ayrıca eğer söyleyen kişinin niyeti, kâfir sayılmasını imkânsız kılacak bir yöndeysse, o zaman Müslüman kalır. Ama eğer niyeti kâfir sayılmasını gerektirecek bir yöndeysse, o takdirde müftünün fetvası ona fayda vermez.

Bir hükümdar hapşırırsa, bir adam da ona ‘Yerhamükâllahu teâlâ!’ (Yüce Allah sana merhamet etsin!) dese, (vr. 140/b) ikinci bir adam da ‘Hükümdara bu duayı yapma!’ dese, işte bu son sözü söyleyen kâfir olur. Haraç mallarının sultanın şahsî mülkü olduğu görüşünü benimseyen de kâfir olur.”

Eğer durum böyle ise, sultanın (devlet başkanının) hazinesine ulaşan mallar hususunu ele alalım. Söz konusu mallar üç gruba ayrılır:

- A. Hediyeler
- B. Beytülmale ait mallar
- C. Haram (yasa dışı) gelirler

A. Hediyeler

Hediyeler ikiye ayrılır: Kâfirlerden gelen hediyeler, Müslümanlardan gelen hediyeler.

⁶¹ *el-Fetâvâ et-Tâtârhâniyye*: Âlim b. el-Alâ’ el-Ensârî ed-Dihlevî’nin (ö. 786/1384) Hanefî fıkhnının klâsik fûrû kitaplarında takip edilen sisteme göre kaleme aldığı Arapça fetva mecmuası.

⁶² Birgivî’nin iktibasta bulunduğu ancak matbu bir ortak referans nüshası bulunmayan eserlerin mahtut nüshalarından kaynak gösterilmemiştir.

1) Kâfirlerden Gelen Hediyeler

Bu ilk bölümü devlet başkanı kendi şahsî mülkü haline getiremez. Bunlar haraç hükmündedirler.

el-Hidâye'de der ki:

“Devlet başkanının tahsil ettiği haraç gelirleri, Benî Tağlib'den gelen gelirler, ehl-i harb tarafından devlet başkanına verilen hediyeler ve cizye gelirleri ise; alt yapı eksikliklerinin giderilmesi, köprü ve geçitlerin yapılması gibi Müslümanların maslahatına olan yerlere harcanır. Müslüman kadınlara, işçilere ve ilim adamlarına da bu gelirlerden yeterli miktarda ödeme yapılabilir. Yine silahlı kuvvetlerin ve ailelerin erzakları da buradan ödenebilir. Çünkü bu mal beytülmale ait bir maldır, Müslümanların eline savaşmadan geçmiştir ve Müslümanların yararına kullanılmaya hazırdır.”⁶³

Tâtârhâniyye'de der ki:

“(İmam) Muhammed şöyle der: Düşman kralın, Müslüman ordusunun komutanına veya orduyla birlikteyse devlet başkanına gönderdiği hediyelerin kabul edilmesinde bir sakınca yoktur. Bu hediyeler Müslümanlar için fey hükmündedir.”

Yine *Tâtârhâniyye*'de der ki:

“Eğer düşman kral, Müslüman ordusunun sancak taşıyan komutanlarından birisine hediye gönderirse, o kimse hediyeyi bırakır. Aldığı takdirde bu kendi malı olmaz; onun ve sancağı altındaki herkesin malı sayılır. Ama savaşta kahramanlık sergileyen unvansız bir Müslüman askere hediye gönderirse, bu hediye bizzat o askere ait olur. Çünkü o askere özel bir anlamdan dolayı, cesaretinden dolayı hediye edilmiştir. Dolayısıyla hem görüntü hem de anlam itibarıyla hediye bizzat ona gönderilmiştir.”

2) Müslümanlardan Gelen Hediyeler

Devlet başkanına, bürokratlarına ve hâkimlerine Müslümanlardan hediye şeklinde gelen mallar, onların mülkü değildir. Bilakis eğer sahibi biliniyorsa derhal sahibine geri verilmesi gerekir. **(vr. 141/a)** Aksi takdirde bunlar, kayıp eşya hükmündedir.

Tâtârhâniyye'de der ki:

⁶³ el-Merginânî, Burhannedîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir, *el-Hidâye Şerhu'l-Bidâye*, thk. Naîm Eşref Nûr Ahmed, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ülümü'l-İslâmiyye, Karaçi/Pakistan trs., IV/329.

“Zamanımızdaki yöneticilere verilen hediyeler, Allah Resûlü’ne (sav) verilen hediyelerden farklıdır. Çünkü Allah Resûlü’ne (sav) verilen hediyeler, özellikle onun şahsına veriliyordu.”

el-Muhît el-Burhânî’de der ki:

“Zamanımızdaki yöneticilere verilen hediyelere gelince, bu konu Şeyh İmam Ebû Bekir Muhammed ibnü’l-Fadl’a sorulmuş ve o şöyle cevap vermişti: ‘Sahiplerine iade edilir.’ Şeyh İmam Zâhid Ebû Bekir Muhammed b. Hâmid’e de bu soru yöneltilmiş ve o ‘Beytümale konur.’ demişti.

*et-Tefsîru’l-Kebîr*⁶⁴ de bunu söyler. Çok değerli üstat Muhammed ibnü’l-Fadl ise, şu açıklamayı yapar: ‘Ben mezhebin gereğinin bu olduğunu biliyordum; ama bu yönde fetva vermedim. Çünkü söz konusu hediyeler beytümale konur da ardından yöneticiler arzularına ve keyiflerine göre harcarlar diye korktum. Sonuçta bu kimselerin beytümalin başında, Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek için değil, arzularını tatmin etmek için durduklarını biliyoruz.’

Hz. Ömer’in (ra) ise, görevlendirdiği memurların hediye almalarını yasakladığı belirtilir. Görevlendirdiği memurlar hediye aldıkları takdirde o hediyeleri eğer bulabiliyorlarsa sahiplerine geri verirlerdi. Yok, eğer hediyelerin sahiplerini bulamazlarsa, o zaman beytümale koyarlardı.”⁶⁵

Tâtârhâniyye’de şöyle der:

“(İmam) Muhammed (Allah rahmet eylesin) der ki: Bu durum halifenin görevlendirdiği bütün memurlar için geçerlidir. Halife onu bir işte görevlendirmiş ve kendisine bir hediye verilmişse, halife bu hediyeyi memurun elinden alıp Müslümanların beytümaline koyabilir. Hediyeyi veren kişi gönül rızasıyla vermişse hüküm budur. Ama eğer o kişi hediye vermeye mecbur bırakılmışsa, halife onu bulduğu takdirde hediyeyi kendisine iade etmelidir. Adamı bulamadığı takdirde ise söz konusu hediyeyi beytümale koyup hikâyesini de üzerine yazar. Böylece o hediye, kayıp mal hükmünü almış olur.”

⁶⁴ Yazma nüshada *et-Tefsîru’l-Kebîr* yazmaktadır ancak alıntının yapıldığı *el-Muhît el-Burhânî*’nin matbu nüshasında yazar ismi de (İmam Muhammed) zikredilerek *es-Siyerü’l-Kebîr* yazmaktadır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin (ö. 189/805) İslâm devletler hukukuna dair eseri olan *Siyer*’in konu ile bağlantısından dolayı doğru isim olduğu düşünülebilir.

⁶⁵ el-Buhârî, Burhâneddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtu’l-Burhânî*, nşr. Nuaym Eşref Nûr Ahmed, Beyrut 2004, VIII, 72-73.

Yine *Tâtârhâniyye*'de ve *Zahîra*'da⁶⁶ şöyle der:

“Bundan dolayı biz deriz ki: **(vr. 141/b)**

Kim (resmî kimliği bulunmayan) bir müftüye veya vaize bir şey hediye ederse, bu hediye o kişiye özel olur. Çünkü sadece kendisine ait bir anlam ve nitelik sebebiyle, ilmi nedeniyle bu hediye ona verilmiştir. Ama herhangi bir hâkime verilen hediye böyle değildir. Hâkimin hediye alması uygun olmaz. Bilakis bulunduğu takdirde hediye verene iade etmek zorundadır. Eğer adamın izini bulamazsa, o zaman hediye beytülmale koyar.”

Yine (aynı kaynaklarda) der ki:

“Peygamberimiz (sav) Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye adında bir kişiyi zekât toplamak için görevlendirmişti. Bu kişi (zekâtı topladıktan sonra) gelip ‘Şunlar sizin, bunlar da bana hediye edilenler.’ demişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) kalkıp Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra şu konuşmayı yapmıştı: *Şimdi; ben Allah’ın beni yapmakla görevlendirdiği bir işi yerine getirmesi için içinizden bir kimseyi görevlendiriyorum; o da gelip ‘Şunlar sizin, bunlar da bana verilen hediyeler.’ diyor! Eğer samimiyse babasının ve annesinin evinde otursun bakalım, hediyesi ayağına geliyor mu? Allah şahidim olsun! İçinizden böyle bir şey yapan, kıyamet günü o malı boynunda taşıya taşıya gelir. Hiç birinizin Yüce Allah’ın karşısına sırtında bağırarak bir deveyle, böğüren bir camızla veya meleyen bir koyunla geldiğini görmeyeyim!*

Sonra Allah Resûlü (sav) iki elini koltuk altlarının beyazlığı görünecek kadar kaldırdı ve şöyle dedi: “*Allah’ım! Tebliğ ettim, değil mi?*”⁶⁷

Bu hadis şunu gösteriyor: Yöneticinin kendisine verilen bir hediye kabul etmesi uygun düşmez. Kabul etse bile, o hediye kendisine değil, beytülmale ait olur. Çünkü yöneticinin güçlü ve onurlu olmasında ordunun ve tüm Müslümanların katkısı vardır. Dolayısıyla bu hediye ganimet konumundadır; ganimet de beytülmale konulur.”

⁶⁶ *Zahîratü'l-Fetâvâ*: İbn Mâze künyesiyle maruf, Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî'nin (ö. 616/1219), küçük hacmine rağmen ulema katında makbul kabul edilen ve fikhî meselelere cevaplar niteliği taşıyan fetva mecmuası.

⁶⁷ Buhârî, *Ahkâm*, 24 (7174); Müslim, *İmâre*, 26 (4738).

B. Beytülmale Ait Mallar

Beytülmal konusunda *et-Tecnîs*'te⁶⁸ şöyle der:

“Beytülmalde toplananlar genel olarak dört maddeye ayrılabilir:

1. Zekât gelirleri: Bu tür gelirler Tevbe suresinin 60. ayetinde⁶⁹ belirtilen kesimlere aktarılır.

2. Ganimet, maden ve gömülerden alınan beşte birlik bölümler: Bu tür gelirler de yetimlere, garibanlara ve yolculara harcanır. **(vr. 142/a)**

3. Haraç ve kişi başı cizye gelirleri: Bahreynlilerle yapılan anlaşma gereği alınanlar, ehl-i harbe mensup müste'menlerden (İslâm ülkesine eman ile giren yabancı gayr-i müslimlerden) alınan vergiler ve zimmî (İslâm ülkesinin vatandaşı olan gayr-i müslim) tüccarlardan alınan vergiler bu kapsamdadır. Bu tür gelirler, o bölgelerdeki altyapı eksiklerinin giderilmesi, kalelerin yapımı ve silahlı kuvvetler için sarf edilir. Devlet başkanı orada yaşayanlara ödenekler verir, başlarına bir yönetici tayin eder, onlara binit, at ve silah temin eder. Onlar da Yüce Allah'ın düşmanlarıyla savaşır, onların topraklarını fethederler. Böylelikle Müslümanlar da kâfirlerin şerrinden emin olurlar.

Bu tür gelirler İslâm ülkesindeki yollara da harcanabilir. Bu sayede yolların haramiler tarafından kesilmesi de engellenmiş ve yol güvenliği sağlanmış olur.

Yine ülkedeki köprülerin tamiri ve büyük nehir yataklarının oluşturulması için de bu gelirler harcanabilir.

Söz konusu gelirlerin bir bölümü, vali ve vali yardımcılarının, kadı, müftü ve öğretmenlerin giderlerinin karşılanmasında kullanılabilir. Velhasıl, bu tür gelirler halkın ve İslâm ülkesinin menfaatleri doğrultusunda harcanır.

4. Ölülerin terekelerinden alınan gelirler: Ölüp de arkasında hiç vâris bırakmayan veya sadece karısını yahut kocasını bırakan ölülerin miraslarından elde edilen bu gelirler, fakir hastaların tedavi ve bakım mas-

⁶⁸ *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fi'l-Fetâvâ*: Ebu'l-Hasen Burhânüddîn el-Merğî'nî'nin (ö. 593/1197) klâsik fıkıh kitaplarının sistematığıne sahip, vâkıât türünde kaleme alınan, hacimli fetva mecmuası.

⁶⁹ “*Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”

raflarına harcanır. Ayrıca sokak çocuklarının bakım masraflarına ve işledikleri suçların fidyelerinin ödenmesine de harcanabilir. Çalışıp para kazanma imkânı olmayıp bakımını üstlenecek kimsesi bulunmayanlar ve benzer durumdaki insanlar için de bu kalemde harcama yapılır.

Devlet başkanlarına, idarecilere ve valilere düşen görev, bu hakları sahiplerine ulaştırmak ve onları bu gelirlere mahrum etmemektir. Bu konuda gerekeni yapmazlarsa, çok büyük bir vebalin altına girmiş olurlar ve âhret günü onlara bu vebalin hesabı sorulur.”

Zeylaî der ki:

“Dördüncü madde ise, buluntu mallar ve mirasçısı olmayan terekeler ile velisi olmayan maktullere ait diyet bedelleridir. Bu gelirler fakir sokak çocuklarına ve bakacak kimsesi olmayan yoksullara harcanır. Bu kişilerin günlük bakım ve ilaç giderleri, cenaze ve kefen masrafları söz konusu kalemde karşılanır. (vr. 142/b)

Devlet başkanına düşen, bu gelirlerin her bir çeşidi için ayrı ve özel bir birim oluşturmak, söz konusu gelirleri birbirine karıştırmamaktır. Zira her bir gelir çeşidinin kendine özgü hükmü vardır.

Beytülmale ait gelir kalemlerinden birinde hiç mal bulunmazsa, devlet başkanı diğer bir kalemde ödünç alıp oraya harcayabilir. Sonrasında bu kaleme herhangi bir girdi sağlandığında, ödünç alınan kaleme geri ödemeyi yapar. Ama harcanan para zekât veya ganimetin beşte birine ait kalemlerden ise, zaten fakirlere harcandığı için geri ödenmesi gerekmez. Çünkü onlar (bu paraya) yoksulluk nedeniyle hak kazanmaktadırlar. Hak sahibine verildiği takdirde diğerleri için de aynı durum geçerlidir.

Devlet başkanına düşen, Yüce Allah’tan korkmak ve her hak sahibine ihtiyacı oranında aşırıya kaçmadan para aktarmaktır. Eğer bu konuda gerekeni yapmazsa, Yüce Allah onun hesabını gayet iyi görür.”⁷⁰

Serahsî ise *el-Muhît*’te⁷¹ şöyle der:

“(Devlet başkanı) zekât malı olarak değerlendirmek niyetiyle beytülmalin haraç bölümünden ödünç alıp fakirlere harcarsa, bu o fakirler açısından ödünç olmaz. Çünkü haracın hükmü, fey ve ganimetin hükmü gibi-

⁷⁰ Zeylaî, Fahreddîn Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VI, Matbaatü'l-Kübrâ el-Âmiriyye, Bulak 1313, III, 283.

⁷¹ *el-Muhît*. Radyüddîn Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'nin (ö. 544/1149) *el-Muhîtü'r-Radevî* ismiyle meşhur olan ve Hanefî fıkıh literatürünün en kapsamlı eserlerinden birisi kabul edilen çalışması.

dir ve fakirlerin haraçta da bir payı vardır. Normalde onlara haraç malından vermemesi, zekât mallarından aldıkları payın kendilerine yetmesi nedeniyledir. Eğer fakirler haraca da ihtiyaç duyarlarsa, onlara ondan da verebilir. Sonuçta devlet başkanına düşen, malların ilgili yerlere harcanması ve hakların sahiplerine ulaştırılması konusunda Yüce Allah'tan korkmaktır. Ayrım gözetmek veya herkesi bir tutmak gibi şahit olduğumuz kimi uygulamalarla onları mahrum etmemektir. Bu hususta kişisel eğilimleri doğrultusunda hareket etmemektir. Fakirlerin de kendilerine ve etraflarındaki örf ölçüsünde yetecek miktardan fazlasını almaları helâl olmaz.

Hakların sahiplerine ulaştırılmasından sonra artan bir mal olursa, onu da ellerinden geldiğince Müslümanlar arasında paylaşırlar. Çünkü bu bir haktır; Müslümanların hakkıdır. Dolayısıyla meşru bir gerekçe olmadan bunu almaya hak kazanılmaz.

Ama devlet başkanı aılıktan ölmek üzere olan bir zimmî görürse ona beytülmalden para vermesi gerekir. (vr. 143/a) Zira o adam İslâm diyarında yaşayan birisidir ve böyle bir kişiye bakmak da devlet başkanının görevidir.”

C. Haram (Yasa Dışı) Gelirler

Sağanak yağış sonucu toplanan veya nehirlerde biriken balıkların satılması gibi yanlış yollarla elde edilen gelirlerdir. Halifenin emriyle hediye şeklinde hazineye ulaşan gelirler de böyledir.

Kâdîhân Fetvaları'nda⁷² der ki:

“Herhangi bir tehdit söz konusu olmaksızın, sadece sultanın emir vermesiyle gerçekleşiyorsa, bu bir ikram olur.”

Zikredilen hususlardan çıkan sonuç şudur:

Devlet başkanının malları; kendi çalışıp kazandıkları ve mirasçı olduğu kişilerden kendisine intikal edenlerden ibarettir. Ayrıca onun, beytülmalin haraç gelirleri bölümünden de ihtiyaç ölçüsünde alması caizdir. Ama kendisine hediye edilen cariyeler, ganimet paylaşımında hakkına düşmediği halde kullandığı erkek veya kadın köleler, kendi şahsî mülkü değildir. Eğer bu noktada tasarrufta bulunmak istiyorsa, o zaman önce

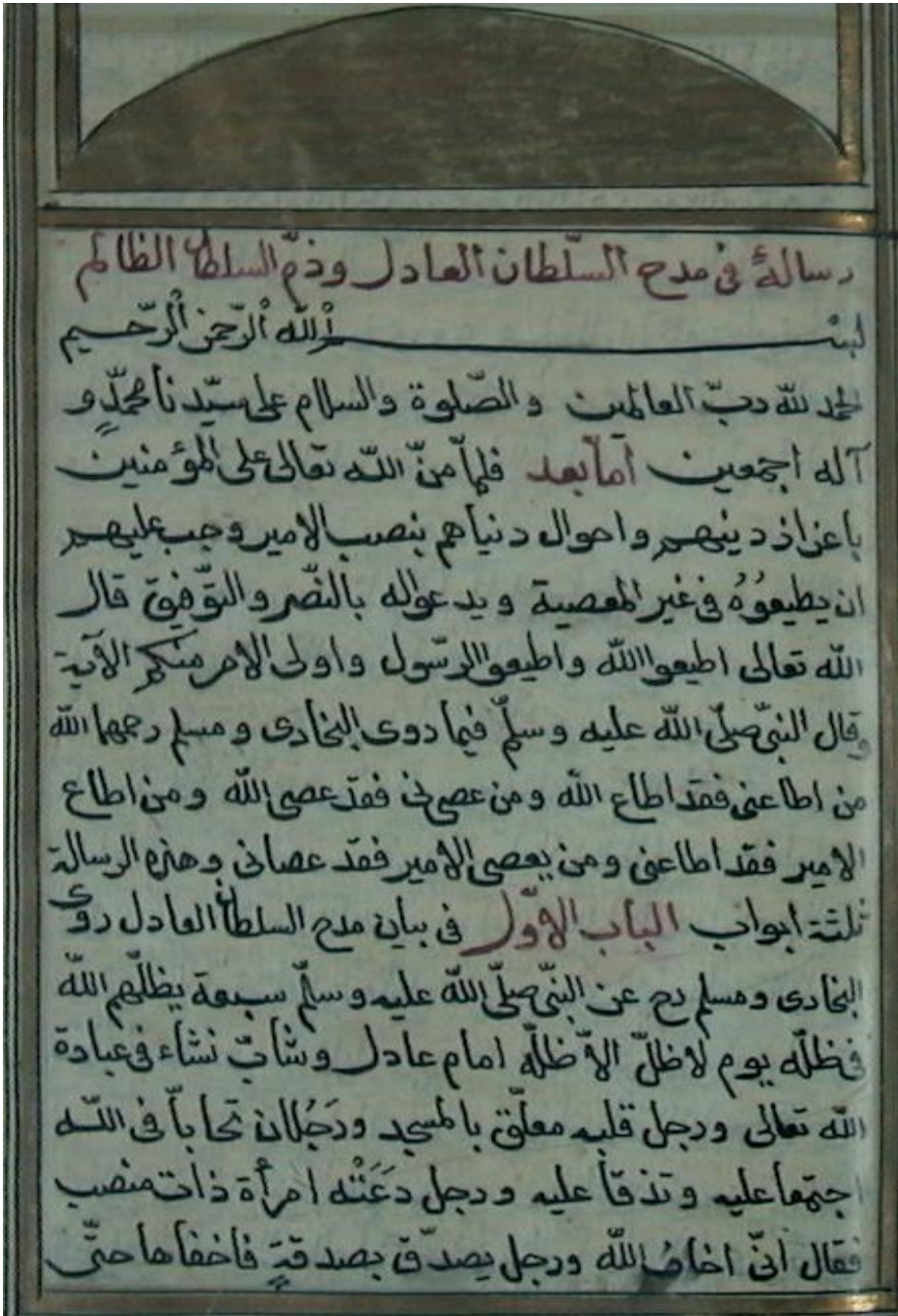
⁷² *Fetâvâ Kâdîhân*: Fehrüddîn Hasan b. Mansûr el-Özcendî (ö. 592/1196) tarafından klâsik fıkıh kitaplarının sistematığına uyularak kaleme alınan ve Hanefî mezhebinin en muteber fetva kitaplarından birisi kabul edilen eser.

ödeme yapılacak kişilerden birisine bunları verip, ardından da ondan satın alabilir. Böylece gerek mahrem birliktelik, gerekse nesep konusunda şüphelenmez. Arkasında varis bırakmadan ölen askerlerin malları ise, özel mülke dönüştürülemez; koruma altına alınır.

Sonuç

Birgivi Mehmed Efendi, yetenekli ve entelektüel seviyesi yüksek bir müderris olarak XVI. asırdan bugüne ilim ve kültür tarihimizin belirgin simaları arasında yer almıştır. Aslında “imanın idealizmle buluşup, tavizsiz ve mükemmeliyetçi bir karakterde görünür hale gelmesi” şeklinde tanımlayabileceğimiz bu azimli insan için ilmi ve idari kadrolarda yükselmek çok zor görünmemektedir. Ama yine de o, Birgi gibi sakin bir Ege kasabasında kendisini telif, tedris ve irşada adanmış, makam-mevki tercih etmediği gibi, idarecilere yakın duran bir tavır da benimsememiştir.

Birgivi ve siyaset deyince, odağında emir bi'l-maruf nehiy anî'l-münkerin yer aldığı satırlarla karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Eleştirirse düzeleceğine dair umut beslediği dünyaya bir dizi uyarı kitabı bırakan Mehmed Efendi, sultan da dâhil olmak üzere devlet erkânını ikazdan da çekinmemiştir. İkazları hukuksuzluğun, adaletsizliğin, ahlâka ve dine aykırı uygulamaların sona erdirilmesine yöneliktir. Sırtını Hanefî fukahasına yaslayarak samimi bir üslupla konuşan *Zühru'l-Mülûk* adlı çalışmasında da görüldüğü üzere, idarecilerin aldıkları hediyelerden devletin giderlerine, beytûlmali oluşturan kaynaklardan halka ait vergilere, idarecinin adil davranmasından zulmün ahiretteki bedeline kadar imanî, ahlâkî, malî ve sosyal birden çok konu Birgivi'nin ilgi alanı içindedir. Zira o inanır ki, toplumun yaşadığı ahlâkî bunalımın sona ermesi ancak silkinmekle ve topyekûn bir erdem yürüyüşüne çıkmakla mümkündür. Elbette siyasiler de bu yürüyüşe katılmakla ve aynaya bakma cesareti göstermekle yükümlüdür.

Resim1: Tercüme edilen nüshanın ilk varağı (Süleymaniye Ktp. M. Ârif-M. Murad, no: 174, 139a)

Kaynaklar

- Adaloğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetname", *DİA*, XXXVII/304-306.
- Ali b. Bâlî (ö. 992/1584), *el-Ikdü'l-Manzûm fî Zikri Efâzili'r-Rûm*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Böl., no: 4597.
- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Atâî, Nev'îzâde (ö. 1045/1635), *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şekâik*, Neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler (I)", *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 5, ss. 363-370.
- Atsız, Nihal (ö. 1395/1975), *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., MEB Basımevi, İstanbul 1966.
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin (ö. 1201/1787), *Hadikatü'l-Cevâmi'*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281.
-, *Mecmûa-i Tevârîh*, Haz. Vahid Çabuk-Fahri Derin, İÜEF Yay., İstanbul 1985.
- Baltacı, Cahit, *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilât, Tarih)*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- Baysun, Cavid, "Ebüssu'ûd", *İA*, IV/93.
- Bezzâr, Ebûbekr Ahmed b. Amr (ö. 292/904), *el-Müsned (el-Bahru'z-Zehhâr)*, I-XV, thk. Âdil b. Sa'd, 1. Baskı, Medine 2006.
- Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573), *Cilâü'l-Kulûb*, (Müellif hattı), Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no: 1477.
-, *Mektûb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., no: 1269, vr. 225b-231b.
-, *Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât*, Bayezid Ktp., Ali Emîrî, Arabî Böl., no: 786.
-, *Risâle fi'l-Arâzi'l-Uşriyye ve'l-Harâciyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., no: 1238, vr. 105b-113b.
-, *Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., no: 771, vr. 24b-29a.

-, *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)*, Konya Yusuf Ağa Ktp., no: 33.
-, *es-Seyfû's-Sârim*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba Böl., no: 449, vr. 120b-145b.
-, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye*, Elhâc Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul 1309.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.
- el-Buhârî, Burhâneddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 616/1219), *el-Muhîtu'l-Burhânî*, nşr. Nuaym Eşref Nûr Ahmed, Beyrut 2004.
- Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972.
- Cenâbî Mustafa Efendi (ö. 999/1590), *el-Aylemû'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir*, Nuruosmaniye Ktp., no: 3100.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (ö. 273/887), *es-Sünen*, I-II, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1994.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah (ö. 430/1038), *Fazîletü'l-Âdilîn*, thk. Meşhûr b. Hasan Âl Süleyman, Dâru'l-Vatan, Riyad 1418.
- Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak*, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., İstanbul 1993.
- Lekesiz, Hulusi, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Ankara 1997.
- Martı, Huriye, *Birgivî Mehmed Efendi (Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği)*, TDV Yay., Ankara 2008.
- Mehmed Süreyyâ (ö. 1327/1909), *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîri-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1971.
- el-Mergînânî, Burhâneddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu'l-Bidâye*, thk. Naîm Eşref Nûr Ahmed, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi/Pakistan trs.,
- Meşrebzâde Mehmed Şem'î, *İlâveli Esmâru't-Tevârih*, İstanbul 1295.
- Muallim Naci (ö. 1310/1893), *Esâmî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1308.

- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261/875), *es-Sahîh*, (Kütüb-i Sitte içinde), thk. Sâlih b. Abdülazîz, Dârü's-selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- Peçevî, İbrahim (ö. 1059/1649), *Târîh-i Peçevî*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283.
- Şemseddin Sami (ö. 1323/1904), *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (ö. 360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, 2. Baskı, Beyrut 1986.
-, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, thk. Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Unan, Fahri, "Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi", *VII. Osmanlı Sempozyumu*, Söğüt, Eylül 1992, ss. 13-23.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (ö. 1398/1977), *Karesi Meşâhîri*, Karesi 1342.
-, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1984.
-, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 1983.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, VI/191-194.
-, *Mehmet Birgivi'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, TDV Yay., Ankara 2011.
- Zeylaî, Fahreddîn Osman b. Ali (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VI, Matbaatü'l-Kübrâ el-Âmiriyye, Bulak 1313.

A Political Criticism of a Scholar in XVIth Century Ottoman Period: Birgiwi and Translation of “Zuhr Al-Muluk”

Citation / ©-Martı, H.- Ürkmez, A. (2015). A Political Criticism of a Scholar in XVIth Century Ottoman Period: Birgiwi and Translation of “Zuhr Al-Muluk”, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 15 (2), 1-28.

Abstract- *Birgiwi Mehmet Efendi, the Ottoman scholar, has left a deep impression in our scientific and cultural lives as a preacher, as a mudarris, as an author and also as a thinker. He has been a significant personage whose thoughts, suggestions and reviews about politics could not be ignored since he had the opportunity to recognize the administrative staff closely during his duty as Qassam Soldier and his friendship with Ataullah Efendi, the master of Selim 2nd. Likewise, Birgiwi did not abstain from speaking and writing uncompromisingly on management as he did on all spheres (areas), all his lifetime which shaped around the principle of "Commanding the goodness, avoiding the evil". This article investigates his tract named as "Zuhru'l Mulk", besides his opinions about politics and his suggestions and criticism raised against politicians.*

Keywords- *Ottoman, Birgiwi, Zuhr al-Muluk, politics, management*